

ALTERNATIVNÍ TRESTY Z POHLEDU ÚVAH DE LEGE FERENDA

Mgr. EVA ŽATECKÁ, JUDr. MAREK FRYŠTÁK, Ph.D.

Katedra trestního práva Právnické fakulty MU Brno

V letech 2004–2006 byl Parlamentem České republiky projednáván návrh osnovy nového trestního zákoníku. Byť 21. března 2006 došlo k jeho zamítnutí, lze uvedený návrh stále považovat za aktuální a použitelný k dalším úvahám nad daným tématem. Právě tento návrh je totiž po určitých dílčích úpravách východiskem další fáze rekodifikačního procesu, která v současné době nabírá na obrátkách. Lze očekávat, že v brzké době by nový trestní zákoník mohl být přijat.

Není naším záměrem, abychom se v tomto krátkém pojednání blíže věnovali obsahu připravovaného nového trestního zákoníku jako celku. Jak vyplývá z názvu tohoto příspěvku, chceme se podívat na otázku ukládání a výkonu alternativních trestů se zaměřením na vybrané otázky související s trestem obecně prospěšných prací. Přesto bychom ale o tomto návrhu chtěli na tomto místě poskytnout některé další, byť velmi obecné a stručné, informace, které budou východiskem pro naše další úvahy. S ohledem na shora uvedené skutečnosti budeme v rámci dalšího rozboru vycházet ze sněmovního tisku č. 744, pod kterým byl návrh nového trestního zákoníku v našem zákonodárném sboru v uvedené době projednáván, jelikož jeho současná verze nám po provedení zmiňovaných změn není známa.

Trestní sankce, které je možno uložit, jsou upraveny v hlavě V. připravovaného zákoníku. Trestními sankcemi jsou tresty a ochranná opatření, která lze uložit jen na základě trestního zákoníku. S ohledem na mezinárodní dohody a Ústavu¹ nelze uložit kruté a nepřiměřené trestní sankce a dále jejich výkonem nesmí být ponížena lidská důstojnost. Oproti platné právní úpravě je v § 38 návrhu osnovy zakotvena zásada, že „tam, kde postačí trestní sankce pachatele méně postihující, nesmí být uložena trestní sankce pro pachatele citelnější“. Platná právní úprava omezuje pouze uložení nepodmíněného trestu odnětí svobody za trestné činy, u nichž horní hranice trestní sazby nepřevyšuje tři roky, pokud soud shledá jiný trest nedostačujícím k dosažení účelu trestu. Připravovaný návrh mnohem více zakotvuje princip restorativní justice a částečně tak vytváří podmínky pro lepší posuzování pachatelovy situace, jeho poměrů a závažnosti spáchaného trestného činu včetně okolností, za nichž byl spáchán a jež mu předcházel.

¹ Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky, ve znění pozdějších předpisů.

Trestné činy by se měly v budoucnu dělit na přečiny a zločiny. Přečiny jsou nedbalostní trestné činy a úmyslné trestné činy, na něž trestní zákoník stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby do tří let. Naopak zločiny jsou všechny trestné činy, které nejsou přečiny, a zvláště závažnými zločiny jsou trestné činy uvedené v § 91 odst. 2 a úmyslné trestné činy s horní hranicí trestní sazby nejméně osmi let.

Tato kategorizace bezesporu rozšíří prostor pro uplatnění alternativ, odklonů a diferenciaci trestních sankcí. Navržená kategorizace se odrazí i v trestním řízení a bude základem pro vytvoření různých typů řízení, příslušnosti soudů, vymezení řízení před samosoudcem, používání odklonů a dalších institutů trestního řízení. V podstatě standardní trestní řízení bude konáno o zločinech, u přečinů budou převažovat zjednodušené formy řízení, odklony a alternativní řešení, včetně širokého uplatnění prostředků probace a mediace.

Nyní se blíže podívejme na již zmiňovaný trest obecně prospěšných prací a otázky související nejen s jeho ukládáním, ale zejména s jeho výkonem, s přihlédnutím k potřebám a požadavkům aplikační praxe.

OBECNĚ PROSPĚŠNÉ PRÁCE

Podle platné právní úpravy je výměra trestu obecně prospěšných prací, dále jen OPP, stanovena v rozsahu 400 hodin s tím, že trest musí být vykonán do jednoho roku ode dne, kdy soud nařídil jeho výkon.² Návrh osnovy nového trestního zákoníku počítá s výměrou tohoto trestu v rozsahu 300 hodin a s jeho vykonáním opětovně do jednoho roku ode dne, kdy soud nařídil jeho výkon. Výměra tohoto trestu vychází ze zahraničních právních úprav, jelikož ve většině zemí je jeho výměra stanovena právě v průměru na 300 hodin.³ Aniž bychom tyto zahraniční právní úpravy chtěli jakýmkoli způsobem glorifikovat, snížení výměry tohoto trestu je z pohledu praxe krokem správným směrem. Probační a mediační služba, dále jen PMS, ve své praxi zjistila, že pokud je uloženo 400 hodin zaměstnanému člověku, je velmi obtížné takový trest vykonat, respektive tyto hodiny odpracovat během jednoho roku. Pokud bychom pracovali se standardní osmihodinovou „pracovní dobou“, tak by takovýto odsouzený musel odpracovat 50 dní, což je téměř každá sobota v kalendářním roce. Je pak otázkou, zda lze takový trest považovat za přiměřený a zda tímto způsobem může být dosaženo jeho účelu, jak je tento vymezen v § 23 trestního zákona.

Právě s ohledem na tuto skutečnost by měl soud při ukládání trestu OPP, a to pokud se týká určení jeho výměry, nejen primárně přihlédnout k povaze spáchaného trestného činu, ale podstatným sekundárním kritériem by měla být osoba odsouzeného. Soud by se neměl zabírat jen přepočtem hodin, pokud odsouzený celý trest OPP řádně nevykoná, ale též i tím, zda je vůbec v jeho silách trest OPP vykonat v zákonem stanovené lhůtě.

² § 45a odst. 1, 3 zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů, dále jen trestní zákon.

³ Např. na Slovensku je to 300 hodin, ale ve Velké Británii a Nizozemí jen 240 hodin.

Soud by měl vždy důsledně diferencovat, zda ukládá trest OPP osobě zaměstnané či nezaměstnané. Uvedená diference by se měla odrazit i v době, v rámci které se má trest OPP vykonat. Byl by tak dán tlak i na ty, jimž soud uložil méně hodin, nechávat si vše až na poslední dva měsíce lhůty, neboť může dojít k tomu, že příslušná organizace, u které se má trest vykonat, pro ně nebude mít práci. Jako příklad uvedeme povinnost vykonat trest OPP ve výměře 100 hodin pro zaměstnaného člověka do 6 měsíců od jeho nařízení, zatímco u nezaměstnaného člověka do dvou měsíců od nařízení trestu. A naopak v případě uložení 300 hodin u zaměstnaného člověka prodloužit tuto dobu až na 18 měsíců, zatímco u nezaměstnaného lze ponechat jednorocní lhůtu. Tímto jsme naznačili, že opravdu velkým přínosem pro praxi by bylo zakotvení předchozího předjednání trestu OPP už vzhledem k tomu, že odsouzený nemusí s trestem OPP souhlasit a je zjišťováno pouze jeho stanovisko. Máme tím na mysli to, že soud by uložení trestu OPP předem předjednal s PMS a ta by potom po právní moci příslušného rozhodnutí přímo sama vyhledala místo pro jeho výkon a poté tento nařídila. V současné době je nařízení výkonu trestu OPP ponecháno na soudech, čímž v mnoha případech dochází ke zbytečnému prodloužení.

Co se týká dalších osob, kterým je trest OPP ukládán, rozhodně bychom jej neukládali osobám drogově závislým, alkoholikům, osobám s různými psychickými problémy a odsouzeným, kteří již dříve opakovaně trest OPP nevykonali a byl jim přeměněn na nepodmíněný trest odnětí svobody. Aniž bychom a priori tyto osoby chtěli jakýmkoli způsobem „diskriminovat“, aplikační praxe nám dá za pravdu, že se jedná o okruh osob, které zpravidla trest OPP nikdy nevykonají. V tomto případě by pozitivní roli mohl sehrát souhlas odsouzeného s tímto trestem. U ostatních osob bychom vše ponechali na úvaze soudu a zejména na konkrétní situaci. Nevylučujeme možnost uložit trest OPP recidivistům, neboť je mnohdy motivuje právě to, že se nechťejí dostat zpět do výkonu nepodmíněného trestu.

Jednu z podstatných připomínek aplikační praxe a zejména pracovníků PMS, která doposud není začleněna do připravovaného návrhu osnovy, je souhlas pachatele s uložením trestu OPP. Bude se tedy dále přihlížet pouze k jeho stanovisku s omezením týkajícím se zdravotní způsobilosti, respektive nezpůsobilosti, k výkonu trestu OPP.⁴ Právě z hlediska penologického lze udělení souhlasu považovat za určitý motivační faktor k tomu, že odsouzený uložený trest skutečně vykoná. Pokud by totiž tímto směrem neuvažoval, logicky by tento souhlas ani neudělal.

Rozsah prací, které lze v rámci trestu OPP uložit, byl v návrhu osnovy rozšířen díky vynechání slůvka „*obdobných*“ i na jiné než úklidové práce, tyto však musí být vykonávány ve prospěch obcí nebo ve prospěch státních nebo jiných obecně prospěšných institucí, které se zabývají vzděláním a vědou, kulturou, školstvím, ochranou zdraví, požární ochranou, ochranou životního prostředí, podporou a ochranou mládeže, ochranou zvířat, humanitární, sociální, charitativní, náboženskou, tělovýchovnou a sportovní činností. Podmínkou je tu pouze omezení, že práce nesmí sloužit výdělečným účelům odsouzeného. V souvislosti s touto změnou, kdy v nynější úpravě „práce nesmí sloužit výdělečným účelům“, byla snad snaha zákonodárce využít trest OPP k výdě-

⁴ § 45a odst. 2 trestního zákona.

lečným účelům obcí nebo jiných institucí, u nichž je trest OPP vykonáván? Domníváme se, že nikoli, ovšem formulace obsahující jen „výdělečné účely odsouzeného“ se nám zdá být nepřesná.

Probační pracovníci často uvádějí, že soud by měl trest OPP ukládat důsledněji a zároveň důsledněji a přísněji konat v případech, kdy by mělo dojít k jeho přeměně. Přesto, že zákonná lhůta k odpracování trestu OPP je a bude jednorozční (od nařízení jeho výkonu), někdy se stává, že soud umožňuje jeho výkon i po uplynutí této doby. To by však nemělo být přípustné. Pokud dojde k podmínkám umožňujícím přerušeni výkonu trestu, může jich odsouzený využít již v průběhu jednorozční lhůty a nemusí čekat až na její konec. Dostává se tak sám do problémů především z důvodů, že nespoupracuje s PMS.

Otázkou do další diskuze pak může být i to, co s odsouzenými, kteří více jak půl roku nevykonávají uložený trest, nehradí škodu a nespoupracují s PMS. Pokud ještě nemají stanoven harmonogram prací, obvykle jim nelze trest OPP přeměnit jen z onoho důvodu „neodpracovávání“. Je možné již v průběhu jednorozční lhůty přeměnit trest OPP na trest nepodmíněný? Odpověď na tuto otázku by vyřešilo případné ustanovení zákona, které by stanovilo buď to, že odsouzený musí vykonávat trest OPP průběžně nebo by stanovilo minimální počet hodin, které mají být odpracovány za týden či měsíc, pokud se odsouzený s příslušnou organizací, u které bude trest OPP vykonávat, nedohodne harmonogramem jinak. V případě, že by tento počet hodin odsouzený neodpracoval a neměl uzavřenu dohodu nebo se s probačním pracovníkem nedohodl jinak (v případě absolutní nesoučinnosti), soud by mohl toto jeho jednání považovat za porušení podmínek a trest přeměnit. Byl by tak vytvořen tlak na odsouzené odpracovat si uložený počet hodin co nejdříve a nenechávat vše na poslední chvíli.⁵

Trest OPP by dle našeho názoru neměl být ukládán trestním příkazem⁶, pokud si soud neověří situaci na středisku PMS, kde odsouzený trest OPP vykonává nebo jej v minulosti vykonával či zjistil jeho motivaci, sociální situaci a zdravotní stav. Problém totiž nastává v případě, kdy je uložen trest OPP, ovšem odsouzený jej není schopen vykonat vzhledem ke svému zdravotnímu stavu. O zdravotním stavu odsouzeného se soud nemá šanci fakticky dozvědět nic bližšího, pokud tato informace není již přímo obsažena ve spisovém materiálu, který mu je předložen.

Náš další návrh by směřoval ke zřízení centrální evidence výkonu trestu OPP, kterou by mohla např. spravovat PMS, která na výkon trestu OPP dohlíží. V rámci této evidence by bylo možné zjistit nejen počet hodin pravomocně a nepravomocně uložených soudem, ale také i to, jak odsouzený vykonává uložený trest, kolik hodin mu zbývá vykonat atd. Jsme přesvědčeni, že by se tak zrychlil tok informací a nedocházelo by k uloženi vyšší výměry trestu OPP, než je zákonem dovoleno. Zde bychom chtěli jen poukázat, že někdy je toto překročení výměry dáno nedbalostí soudů, které si nezjistí aktuální stav v rejstříku trestů a nekontaktují příslušné středisko PMS. Mnohdy o této

⁵ Obdobně se vyjádřil již Nejvyšší soud ve svém usnesení ze dne 23. 10. 1998, sp. zn. 7 Tz 138/1998. Uvedl v něm, že v případě, kdy je již stanoven harmonogram prací a odsouzený tyto práce dle něj nevykonává, může dojít k přeměně již v průběhu výkonu trestu.

⁶ § 314e a násl. zákona č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů, dále jen trestní řád.

skutečnosti ani vědět nemohou právě s ohledem na to, že se do rejstříku trestů zapisují až pravomocně uložené tresty. Pokud shodou okolností budou projednávány u dvou různých soudů ve vztahu k jednomu pachateli dvě jeho různé trestní věci, nemusí se o tom ani soudy vzájemně dozvědět, obzvlášť budou-li ukládat trest OPP trestním příkazem. Poté musí dojít ke zrušení jednoho z těchto nezákonných rozhodnutí.

Poslední připomínka související s výkonem trestu OPP je zakotvení zákonného pojištění osob vykonávajících trest OPP u organizací, aby tyto byly chráněny a zajištěny, pokud odsouzený buď způsobí škodu během výkonu trestu, nebo se mu stane „pracovní“ úraz. Je pravdou, že mezi osobou vykonávající trest OPP a organizací, u které je tento vykonáván, dojde k uzavření Dohody o vykonání obecně prospěšné práce. Tuto odpovědnost by měl nést stát a nikoli organizace, u které odsouzený trest vykonává. Případně by byl nositelem této odpovědnosti přímo odsouzený, pokud by škodu zavinil.

Jak zde již bylo několikrát opakovaně uvedeno, podstatnou a nezanedbatelnou roli při výkonu trestu OPP hraje právě PMS. A právě otázka jejího řádného fungování je ve vztahu k výkonu tohoto trestu nezanedbatelná. Organizační struktura PMS se nám jeví jako dostatečná (jedno ředitelství a střediska v jednotlivých okresech). Co je však absolutně nedostatečné, jsou počty probačních pracovníků (cca 240), jež nemohou zvládnout nápor případů tak, jak se od nich očekává. S tím souvisí náš požadavek na razantní snížení počtu klientů na jednoho pracovníka, který je u nás v počtu 94 klientů na jednoho pracovníka (z toho 73 odsouzených). Jen pro srovnání, ve Velké Británii je tento poměr vyjádřen 21 klienty na jednoho probačního úředníka. Otázkou do diskuze stále zůstává, zda by pro řešení tohoto problému bylo vhodné a možné využít služeb dobrovolníků, což však pro naše podmínky zatím nepřichází v úvahu.⁷ Další problémy jsou následně spojeny s nedostatečným materiálním vybavením PMS, což se promítá zejména v kontrole výkonu trestu OPP. Nelze navíc zapomínat ani na to, že PMS v rámci trestního řízení plní i další úkoly stanovené jí trestním řádem.

A co říci závěrem? I kdyby se všechny shora zmiňované návrhy staly součástí naší platné právní úpravy, samotná právní úprava nikdy nemůže zaručit, že bude dosaženo požadovaného efektu. Zákon sice může vytvořit prostředí, které k dosažení stanoveného cíle bude účinně napomáhat, ale vše další bude záviset od samotné aplikační praxe příslušných orgánů zainteresovaných na ukládání a výkonu trestu OPP.

ALTERNATIVE SANCTIONS – COGITATIONS DE LEGE FERENDA

Summary

The article deals with the activity of Probation and Mediation Service in the Czech Republic. It is aimed to the main problems of the enforcement and sentencing of the community service punishment. The article does not pay the attention only to the legal regulation, but to the main problems concerned with the measurement, extension of the works, consent of the accused, and the organisation of Probation and Mediation Service.

⁷ Dobrovolnictví by muselo být legislativně zakotveno a nezanedbatelnou roli hraje i postoj společnosti k tzv. dobrovolnictví.

Key words: community service punishment, Probation and Mediation Service, measurement, extension of the works, consent of the accused, sentencing, converting of the community service punishment into the imprisonment, insurance, organisation of PMS

Klíčová slova: trest obecně prospěšných prací, Probační a mediační služba, výměra trestu, rozsah prací, předjednání trestu, ukládání trestu, přeměna trestu, osoba pachatele, jednoroční lhůta pro vykonání trestu, zákonné pojištění, organizace PMS